

STOCKHOLMS BLODBAD OCH DET SVENSKA UNIONSPARTIET

Av fil. lic. RUDOLF BERGSTRÖM, Uppsala

Den vetenskapliga debatten¹ om förspelet till Stockholms blodbad har i icke oväsentlig grad kommit att röra sig om själva »skuld»-frågan. Gustaf Trolle och Kristian II hava ömsevis skjutits i förgrunden. Medan Gottfrid Carlsson i huvudsak ansett sig kunna fritaga ärkebiskopen från ansvaret, framstod för Lauritz Weibull konung Kristian närmast som verkställare av ärkebiskopens planer. Den senares skarpsinniga men omstridda undersökning, publicerad i *Scandia* år 1928, gav upphov till en förnyad diskussion, som resulterade i en rad vägande inlägg av våra främsta forskare. Härvid framkommo nya synpunkter, fakta och detaljer, som otvivelaktigt skapa en möjlighet att komma problemets lösning ett steg närmare. Väsentligen torde emellertid denna möjlighet underlättas av en närmare undersökning av det inrepolitiska tillståndet i Sverige under månaderna mellan Sten Stures bortgång och blodbadet. Nedanstående rader beteckna ett försök i antydd riktning. Närmast utgår förf. härvid från den av Nils Ahnlund (i *Svensk Tidskrift* 1928) hävdade uppfattningen, enligt vilken Gustaf Trolles delaktighet i tragedien den 8 november framstår som ovedersäglig, även om ärkebiskopen knappast är att anse som den främste tillskyndaren av katastrofen.

¹ *Litteratur*: Nils Ahnlund: Kring Stockholms blodbad (*Svensk Tidskrift* 1928; även separat med tillagda anmärkningar); Brasklappen (Meddelanden från Östergötlands Fornminnes- och Museiförening 1929—30; omtr. i saml. Från Medeltid och Vasatid); Gottfrid Carlsson: Stockholms blodbad (*Historisk Tidskrift* 1920); Kr. Erslev: Det stockholmske Blodbad (*Historisk Tidskrift* (dansk), R. 9, bd 6); Georg Landberg: Stockholms blodbad (*Nordisk Tidskrift* 1928); Josef Sandström: Kättardomen vid Stockholms blodbad (*Historisk Tidskrift* 1928); Några bidrag till Stockholms blodbads historia (*Historisk Tidskrift* 1929); Lauritz Weibull: Stockholms blodbad (*Scandia* 1928); Kristian Erslev och Stockholms blodbad (*Scandia* 1930).

Den 19 januari 1520 sammandrabbade på sjön Åsunden i Västergötland den svenska bondehären med konung Kristians skotska, tyska och franska legoknektar. Redan vid stridens början blev emellertid Sten Sture svårt sårad i ena benet av en kanonkula, och 14 dagar senare avled han i en släde på den tillfrusna Mälaren, enligt uppgift utan att hava undfått kyrkans välsignelse.

En dansk forskare har framhållit, att Stureättens stjärna för alltid slocknade vid unge herr Stens bår. Ur sentida synvinkel är detta riktigt. Men för samtiden föreföll Sturarnas politiska roll ingalunda utspelad.

I strid med riksrådets politik hade Sten Sture d. y. efter faderns oväntade bortgång hänsynslöst tilltvingat sig makten. Nu, 1520, var ställningen likartad. Sturarnas anspråk på arvherradömet hade endast vuxit sig starkare. En uppgift i Reimar Kocks lybska krönika låter oss förmoda, att riksföreståndaren kort före sin död till sin efterträdare förordnat sonen Nils Sture — vid denna tid endast ett barn. Visst är, att Sten Stures efterlämnade maka, Kristina Gyllenstierna, beslutsamt och framgångsrikt ingrep till Stureväldets upprätthållande, och i en skrivelse till rådet i Danzig förklarade hon öppet, att hon övertagit regeringen som förmyndare för sönerna. Riksföreståndarevärdighetens ärftlighet inom Sturesläkten var på god väg att förverkligas.

Sverige var emellertid enligt lag ett valrike, och enligt hävdvunnen sed borde riksföreståndare utses av riksrådet. Fru Kristinas åtgärder voro alltså klart olagliga och ägnade att bland rådsherrarna väcka ett förbittrat motstånd. Reaktionen infann sig också snabbt nog. Den rådsopposition, som Sten Sture under sin regering eftertryckligt vetat tysta, gjorde sig omedelbart efter diktatorns död gällande. Det stora flertalet av adelns och kyrkans män avslöjade sig som avgjorda motståndare till Stureregimen och öppnade förhandlingar med de danska befälhavarna. Dessa underhandlingar ledde till fördraget i Uppsala den 6 mars, vari Kristian II erkändes som Sveriges konung.

I den vetenskapliga diskussionen kring Stockholms blodbad kan man åtminstone på en punkt konstatera så gott som fullständig enighet. Alla äro ense om, att avrättningarna tjänat ett rent politiskt syfte, nämligen Sturepartiets förintande. Häremot torde ingen invändning med fog kunna göras. Det låg otvivelaktigt i konungens intresse att en gång för alla likvidera Stureväldet. Men vill man komma problemets lösning närmare, räcker

det knappast att fastslå detta faktum. En utredning även av Kristians ställning till unionspartiet blir i detta sammanhang ofrånkomlig.

När den svenska aristokratien den 6 mars erkände Kristian II som landets konung, skedde detta ingalunda förbehållslöst. Man hade i stället förstått att kringskära konungens maktställning på ett sätt, som gjorde hans befogenheter i det närmaste illusoriska. Sålunda förpliktades han att regera med råds råde och respektera alla tidigare »nyttiga» unionstraktater samt icke pålägga nya skatter utan rådets och adelns råd och samtycke. Vad rikets slott och fästen beträffar, skulle de hållas till riksrådets hand och i samband därmed Älvsborg och Borgholm återlämnas till svenska kronan. Bestämmelserna återspegla med all önskvärd tydlighet rådspartiets politiska program: Sturediktaturens avskaffande och dess ersättande av en aristokratisk-klerikal riksrädsregering, nödortfigt camouflerad av en unionskonung med rent nominella befogenheter. Å andra sidan är det tillräckligt att kasta en blick på konungens danska politik med dess målmedvetna strävan att bryta adelns och kyrkans övermakt för att inse, att han med all sannolikhet aldrig varit sinnad att i Sverige låta sig nöjas med rollen av en krönt dekoration. Kristian och hans svenska anhängare representerade, som vi se, var för sig oförenliga politiska ideal. Vi kunna således redan från början konstatera en djupgående motsättning mellan konungen och rådsaristokratien. Otivelaktigt låg det i den förres intresse att omintetgöra Uppsalakonstitutionen och kväsa icke blott Sturepartiet utan även unionspartiet.

Men Sturepartiets maktställning var ännu i stort sett obruten. Kristians segrar på öppna fältet betydde mindre, så länge fru Kristina rådde över rikets slott och fästen. Därtill kom, att danskarnas militära ställning efter Tivedenslaget icke var så stark, som man i allmänhet föreställer sig. Redan i slutet av februari blev bristen på ammunition och proviant kännbar, och den utländska soldateskens tygellöshet vållade befälhavarna svårigheter. Under sådana omständigheter blev konungen beroende av rådspartiets bistånd. Klokheden bjöd honom att tills vidare foga sig efter dess önsknings. Den 31 mars ratificerade han Uppsalatraktaten.

Den följande händelseutvecklingen visade, att konungens undfallenhet varit välbetänkt nog. Ty trots alla ansträngningar för-

mådde han föga eller intet uträtta med vapenmakt. Själv skall Kristian II, om man får tro Olaus Petri, åtminstone vid ett tillfälle ha sett mycket svart på situationen. I själva verket var det rådspartiledarna, som genom sitt inflytande och sin övertalningsförmåga till sist bragte rikets nycklar i konungens händer. En stor del av allmogen hade sålunda vunnits tack vare biskop Mattias' av Strängnäs oförtrutna agitationsverksamhet, medan Hemming Gadh blev den som lyckades förmå Kristina Gyllenstierna och Stockholms försvarare till dagtingan. Av de båda prelaterna hade biskop Mattias framstått som 6-marstraktatens främste tillskyndare, och hans i ett samtida aktstycke bevarade kritik av Stureregimen lämnar intet övrigt att önska i fråga om skoningslös skärpa. Vad doktor Hemming beträffar, hade han redan omkring 1514 trätt i opposition mot unge herr Stens regeringsmetoder.

Utan de båda nyssnämnda partiledarnas bistånd hade tydligen utgången av Kristian II:s svenska företag varit mer än tvivelaktig. Konungen har av allt att döma insett detta, och så länge huvudstadens portar ännu icke öppnat sig för honom, undvek han att komma i konflikt med rådspartiet. Det kan vara värt att observera, att de den 5 sept. i samband med Stockholms dagtingan utgivna amnestibreven icke utfärdats av en maktfullkomlig konung utan — i full överensstämmelse med Uppsalakonstitutionen — »efter vårt älskelige Sveriges rikets råds råd».

Men i och med Sturepartiets kapitulation, varigenom Kristian fått alla maktmedel i sin hand, upphör konungens hänsynstagande till rådsoligarkien. Det förnämsta hindret för hans fulla maktutövning var numera traktaten av den 6 mars — som vi minnas en frukt av just unionspartiets statskonst. Väl i besittning av huvudstaden inriktade Kristian II sin strävan på att utplåna Uppsalakonstitutionen. Redan den 7 sept. togs det första steget, som tog sikte på stadgandet, att rikets slott och fästen skulle hållas till riksrådets hand. Nu förmåddes Gustaf Trolle och de övriga rådsherrarna att till konungen överantvarda Stockholms stad och slott »uti en fri och obehindrad slottslove till hans nådes troer hand att bliva och hållas för en väldug konung över allt Sveriges rike». Viktigast var emellertid medgivandet, att slottsloven i händelse av konungens frånfalle skulle övergå till hans arvingar, i första hand äldste sonen, prins Hans.

Den sålunda inledda politiken fullföljdes konsekvent av monar-

ken och hans danska rådgivare, bland vilka Sigbrit och hennes gunstling Didrik Slagheck spelade den förnämsta rollen. Slutstenen lades de sista dagarna av oktober, då rådet och ständerna förmåddes proklamera Kristian II som Sveriges rätte arvherre och konung — utan föregående val.

För att förstå den verkliga innebörden av det skedda, måste man hålla i minnet, att »arvrike» vid denna tid var liktydigt med absolut monarki. Genom arvrikesförklaringen av den 31 okt. hade Uppsalaförfattningen med ens satts ur kraft, och därmed hade också rådspartiets författningspolitiska strävanden definitivt lidit skeppsbrott. Sturediktaturen hade efterträts, icke av den åtrådda rådsoligarkiska regimen, utan av ett kungligt envælde.

Att Trolle och de andra rådspartiledarna varit givna motståndare till arvriket är således ganska säkert. Men man får därför icke taga för givet, att detta motstånd övervunnits med tvång eller hot. Andra medel att påverka unionspartiet i önskad riktning hava nämligen icke saknats. Främst bör i detta sammanhang den Sturepartiet medgivna amnestien uppmärksammas. Nödvändigjord av det för konungen ogynnsamma militära läget, hade den likväl redan tidigt motarbetats av rådspartiets klerikala flygel. I sin slutgiltiga för såväl konung som råd i lika måtto fullt bindande form stängde amnestibreven av den 5 sept. vägen icke endast till den av Trolle säkerligen önskade räfsten med motpartiet. Då den även omöjliggjorde resandet av ersättningsanspråk mot unge herr Stens arvingar och anhängare, bortföll därmed också utsikten att återupprätta kyrkans under Stureregimen upprivna ekonomiska maktställning. Kristian II har således kunnat locka de svenska prelaterna med septemberamnestiens upprivande som kompensation för arvrikets införande. När Trolle den 7 nov. krävde straff över sina fiender och framför allt en skadeersättning till det enorma beloppet av över en million lödiga mark silver, — till jämförelse kan nämnas, att svenska statens sammanlagda årsinkomst i början av 1530-talet uppgick till högst 100,000 mark — skedde detta uppenbarligen i förlitande på konungens tidigare avgivna löfte. Vad den senare angår, låg det självklart i hans intresse att effektivt oskadliggöra de ledande krafterna bland dem, som motvilligt och kanske endast tillsvidare fogat sig i den nya ordningen. Septemberförlikningens öde kunde nu anses vara beseglat, då den, som vi fun-

nit, stod hindrande i vägen för fullföljandet ej blott av unionspartiets utan även Kristian II:s — visserligen olikartade — politiska syften.

Den gemensamma aktionen lät icke länge vänta på sig. Den 8 nov. fingo huvudstadens invånare skräckslagna bevittna det sorgespel, som i Nordens historia blivit ryktbart under namnet Stockholms blodbad. Blodsdomar i Finland och annorstädes följde. Slaget hade fallit, ett dråpslag mot Sturepartiet, men icke endast mot detta. Bland dödsoffren återfinnas nämligen tre personer, som avgjort måste räknas till *unionspartiet*, nämligen biskop Mattias av Strängnäs, riddaren Erik Abrahamsson Leijonhufvud och doktor Hemming Gadh. De förstnämnda hade ända sedan herr Stens fränfälle arbetat för Kristians sak och återfinnas båda bland de svenska utfärdarna av marsöverenskommelsen i Uppsala, som för övrigt i övervägande grad är att anse som Strängnäs-biskopens verk. Gadh hade för sin del långt tidigare vänt Sturepartiet ryggen. Samtliga tre hade framgångsrikt verkat för allmogens och huvudstadens anslutning till konungen. Men detta hade givetvis skett under den självklara förutsättningen, att Kristians konungadöme skulle vila på Uppsalakonstitutionens grund. Sedan emellertid denna författning genom arvförklaringen satts ur kraft, fanns fullgod anledning befara, att rådspartiets ledare i en för konungen ogynnsam situation skulle begagna tillfället att använda sitt inflytande *mot* honom. Just på grund av sitt anseende och sin makt över sinnena kunde sådana män som biskop Mattias och doktor Hemming lätt bliva farliga för den nya regimen. För övrigt hade Kristian ett varnande exempel i det öde, som ett par årtionden tidigare drabbat hans fader, sedan denne 1497 med sedermera riksföreståndaren Svante Nilssons kraftiga bistånd blivit Sveriges konung. Ty i spetsen för det uppror, som fyra år senare störtade konung Hans, stod ingen annan än herr Svante. Ur politisk synpunkt kunde alltså avrättningen av de tre herremännen te sig fullt befogad.

Mot Gustaf Trolle hava Kristian II och hans medhjälpare icke kunnat tillgripa så radikala medel, då ju blodsdomarna grundades på ärkebiskopens anklagelser. Men konungen har på annat sätt sökt oskadliggöra Trolle. Redan den omständigheten, att den senares skadeståndskrav i fortsättningen lämnades obeaktade — ännu den 25 juni 1521 riktar ärkebiskop Gustaf till konungen en ny supplik om ekonomisk gottgörelse — innebar ett nytt känn-

bart slag mot det aristokratisk-klerikala partiet. Men dessutom har Kristian, som Ahnlund anmärkt, förstått att vid iscensättningen av blodsdramat skjuta Trolle framför sig, varvid han icke heller underlåtit att utpeka denne som den i egentlig mening ansvarige. Både Olaus Petri och Reimar Kock berätta, att konungen strax före avrättningarnas början låtit utropa, att det var på ärkebiskopens enträgna begäran, som straffen nu utkrävdes, och en följande dag till allmogen i riket utfärdad kunglig proklamation söker likaledes bibringa allmänheten den uppfattningen, att Trolles och de svenska kyrkomännens aktion nödgat monarken att exekvera den av de förra fällda kättardomen, då i motsatt fall folket skulle drabbats av hårda repressalier från den kränkta kyrkans sida. Det har nog för Kristian stått klart, att arvförklaringen och avrättningarna måste framkalla missnöje hos både Sturevännerna och rådspartiet, och därför gällde det att i möjligaste grad göra ärkebiskopen omöjlig som tänkbar ledare av en framtida resning. Ett sätt, som ju kunde vara verkningsfullt nog, var att utså misstro och hat mot den mäktige prelaten bland hans egna landsmän och så mycket som möjligt kompromettera honom i de breda lagrens ögon. Att konungen lyckats i sin avsikt, därom vittnar ett uttalande av biskop Brask från hösten 1523. Denne hade då fått anledning att i ett brev till Trolle avråda honom från alla planer på en återkomst till Sverige. Ärkebiskopen vore nämligen i högsta grad hatad av rikets samtliga innebyggare, detta dels till följd av tvisten med Sten Sture men dels även på grund av blodbadet »som konung Kristian till sitt eget urskuldande tillvitat Eder i de brev han låtit utgå till hela menigheten» (Et ne veritatem vobis taceamus, fatemur, vos adeo odiosum omnibus regni incolis factum, tum propter dissentias inter vos et dominum stonem habitas, tum propter regis introitum ac cedem nostrorum, per litteras cristierni regis toti comunitati pro sua excusatione contra vos suggestam). Även ur en annan synpunkt äro de här anförda orden av intresse. De visa oss, att Linköpingsbiskopen, som på grund av sin egen roll i novemberdramat ovillkorligen bör ha ägt kännedom om det verkliga händelseförloppet, för sin del icke betraktat Trolle som blodbadets upphovsman. Den omständigheten, att Brask hösten 1523 var ganska ogynnsamt stämd mot ärkebiskopen, varvid även rent politiska motsättningar spelade in, kan endast förhöja värdet av hans för Trolle förmånliga omdöme.

För övrigt saknas icke skäl för misstanken, att Kristian till och med umgåtts med planer att bringa ärkebiskopen om livet. I en inlaga till påven år 1522 har han velat göra troligt, att Matias av Strängnäs och Vincentius av Skara omkommit vid ett upplopp, som förorsakats av en uppdagad krutkonspiration. Denna förklaring, som tillgreps, när kättarprocessen visade sig oduglig som förklaringsgrund för avrättningen av de båda biskoparna, har enligt Josef Sandström haft sin motsvarighet i den ursprungliga planen för det tillämnade blodsdådet. Sandströms hypotes bekräftas i sin mån av innehållet i det latinska manifestet, som i juni 1523 utfärdades av Gustaf Vasa och de svenska rådherrarna. Manifestet berättar, hurusom Kristian II efter Stockholms dagtingan rådgjort med sina anhängare om bästa sättet att förgöra Sverige. Några föreslogo härvid, att man skulle ställa till ett tumult i staden, varvid de utsedda offren lätt kunde avlivas, utan att konungen behövde synas bära ansvaret för det. Men åtskilliga i konungens omgivning hyste tydligen — kanske icke alldeles ogrundade — farhågor inför denna plan. De framhöllo, att till och med personer, som stodo högt i Kristians gunst (*regi homines charissimi*), kunde riskera att själva mista livet i ett dylikt upplopp. Är detta riktigt — detaljen är för betydelselös för att kunna misstänkas vara ren dikt — har man nog främst att söka de betänksamma bland Kristians *svenska* anhängare. Att även Trolle trott sitt liv sväva i fara, får under sådana omständigheter icke anses alldeles uteslutet. Orden »*regi homines charissimi*» kunna hänrydas på ärkebiskopen.

Utredningen av Kristian II:s svenska politik under år 1520 har sålunda givit vid handen, att konungen planmässigt och målmedvetet strävat att omintetgöra rådspolitikens redan vunna framgångar samt eftertryckligt kuva icke endast Sturepartiet utan även unionspartiet. Det vunna resultatet saknar icke betydelse för uppfattningen i stort om det verkliga händelseförloppet bakom blodbadets kulisser. En av konsekvenserna blir, att den av L. Weibull förfäktade teorien om Gustaf Trolle som den ledande kraften i novembertragediens förhistoria — den enligt W. svage och obeslutsamme Kristian II har endast spelat rollen av den ärkebiskopliga viljans verkställare — bör kunna definitivt avföras ur diskussionen. Ty om det verkligen förhållit sig så, att Gustaf Trolles vilja varit den utslagsgivande faktorn, kan man vara övertygad om, att arvrikesförklaringen aldrig hade sett

dagen. Icke heller skulle ärkebiskopen förgäves behövt vänta på att få sina ekonomiska krav tillgodosedda.

Ännu en omständighet, som talar mot Weibulls hypotes, synes mig böra framhållas. När konungen stod i begrepp att återvända till Danmark, utsåg han en interimregering i Sverige. Denna bestod av ärkebiskopen och riksrådet inklusive de båda nytillsatta stiftscheferna i Skara och Strängnäs, Didrick Slagheck och Jens Anderssen, den senare i vår historia mest bekant under vedernamnet Beldenak. Men till regeringens »förman», som det heter i källorna, utsågs icke, som man kunde hava väntat, Gustaf Trolle utan Didrick Slagheck. Ärkebiskopen, vilken i egenskap av den förnämste i rådet bort vara självskriven som den tillförordnade regeringens chef, har alltså på ett synnerligen iögonfallande sätt skjutits åt sidan. Trolles relativt undanskymda plats i rikets ledning överensstämmer illa nog med den roll av politisk triumfator, man velat tilldela honom.

Mot bakgrunden av det ovan sagda, kunde det måhända synas mången frestande att söka förringa ärkebiskopens andel i katastrofen. Man får dock icke glömma att amnestiens upprivande och räfstn med Sturepartiet minst lika mycket legat i Trolles som i konungens intresse, och »gemensamma fiender lägga en god grund för en allians» (Ahnlund). Men om alltså den förre icke kan fritagas från delaktighet i ansvaret för själva blodbadet, har dock för honom hämnden över motståndarna endast haft sekundär betydelse. Kyrkopolitikerns och rådspartiledarens Gustaf Trolles politiska planer hava säkerligen syftat längre än till den rent känslomässiga vedergällningen av lidna oförrätter. Anlägger man denna synpunkt på problemet, synes det klart nog, att ärkebiskopens skadeståndsanspråk, det från kättarprocessen bekanta millionkravet, måste starkt skjutas i förgrunden. Uppfyllandet av detta krav skulle, som tidigare antytts, satt honom i stånd att återupprätta den under Stureregimen och de sista krigsåren hårt medtagna svenska kyrkans ekonomiska och därmed även dess politiska maktställning. Trolles vidlyftiga skildring av det kyrkliga nödläget — i hans klagoskrift av den 7 november — avslöjar tillfyllest, vad som legat honom mest om hjärtat. Men den danska regeringens antiklerikala politik och dess absolutistiska tendenser utlovade å andra sidan ingen förståelse för tanken på den svenska kyrkans konsolidering. Vi hava här uppenbarligen kommit fram

till den punkt, där samförståndet mellan Kristian II och Gustaf Trolle slutar.

På grundval av denna slutsats kan det måhända icke te sig alldeles lönlöst att — utan alla anspråk — göra ett försök till rekonstruktion av händelseförloppet under dagarna närmast före blodbadet. Från dramats förspel har till våra dagar bevarats ett autentiskt aktstycke, kättardomen (sententian) av den 8 november, vari finnes inryckt en Gustaf Trolles klagoskrift, som i dokumentet påstås vara identisk med en av ärkebiskopen föregående dag till konungen inlämnad supplik. Det är i denna klagoskrift, som prelaten framställer det förut omnämnda skadeståndskravet och anhåller om fängslande och bestraffning av ett antal medlemmar av Sturepartiet, samtliga benämnda »uppenbara» kättare. Själva sententian är utfärdad av en andlig domstol, vilken, bl. a. under motivering att de anklagade sammansvurit sig mot påvestolen, förklarade dessa för uppenbara kättare. Den *formella* rättsgrunden för avrättningarna, tidigare utredd av Weibull, är härmed given.

Men kättarprocessformen har ännu vid räfstens början (den 7 nov.) icke varit påtänkt. Det måste nämligen starkt betonas, att rätttegången enligt källornas — även sententians — samstämmiga vittnesbörd blivit inledd inför en *världsli*g domstol — konungen och riksrådet — vilken enligt dåtida rätt saknade kompetens att avdöma kättarmål. Berättelserna om denna rannsaking äro ganska motsägande, men i stort sett har följande kunnat konstateras. Ärkebiskopen har inlett förhandlingarna genom att uppläsa sina anklagelser, vilka enligt Olaus Petri voro riktade mot namngivna personer, uppräknade i domsurkundens klagoskrift. Under rannsakingens gång framdrogs ständernas sammansvärjelsebrev mot Gustaf Trolle och påvestolen från år 1517. Detta aktstycke är, som Weibull påvisat, ovedersägligen så formulerat, att det ger fullgod grund att anklaga utfärdarna och sigillanterna för uppenbart kätteribrott. Högst sannolikt är, att det varit biskop Jens Anderssen, som med sitt kända juridiska skarpsinne först upptäckt de möjligheter, som härigenom öppnades för konungen. Denne kunde för det första utan att beskyllas för löftesbrott nu annullera septemberamnestien, ty försäkringar och eder givna åt kättare voro rättsligt sett kraftlösa. Vidare skänkte bebindelsebrevet Kristian ett vapen i händerna mot obekväma medlemmar av unionspartiet — såväl biskop Mattias som Hemming Gadh

återfinnas bland utfärdarna. Men kanske viktigast var, att en fällande dom för kätteri skulle ge konungen ett klart juridiskt övertag över Trolle i fråga om sakens ekonomiska sida. Kättarprocessförfarandet var nämligen enligt Sandströms iakttagelse direkt ofördelaktigt för ärkebiskopen. Ty det förhöll sig så, att dömda kättares förbrutna egendom enligt gällande kanonisk rätt tillföll den kejslerliga eller kungliga skattkammaren, därest brottslingen var av världsligt stånd. I detta fall skulle alltså de av Trolle anklagades förmögenhet hemfalla till Kristian, då samtliga voro lekmän. En motsättning mellan konungens och ärkebiskopens ekonomisk-politiska intressen kan alltså fastslås, och denna motsättning måste hava tagit sig uttryck i meningsskiljaktigheter om själva formen för rättegångsförfarandet. Konungen har haft all anledning att slutföra räfsten i kätterimålets form, ärkebiskopen däremot icke.

Frågan blir då, om källorna kunna lämna något belägg för antydda meningsskiljaktigheter. Spörsmålet synes mig böra besvaras jakande. Kristian skall enligt Olaus Petri hava blivit misslynt på Trolle och »straffat honom med ordom hårdeliga så att ärkebiskopen ock fruktade sig», detta emedan Trolle ej skulle stått så »allvarliga» efter de anklagades liv. I de tre Uppsalakanikernas relation av år 1523 är det däremot konungen, som företräder en mildare ståndpunkt. »Herr ärkebiskop», frågar han Trolle, »lyster Eder icke hava framgång i denna sak med sämja och förlikelse . . . eller viljen I det allenast med lagen pröva?» Men ärkebiskop Gustaf är obeveklig. Han bad »innerliga» att de närvarande skulle arresteras »och var och en göra honom fyllest i allehanda måtto, vilket han ock förvärvade av konungen, icke emotståndande, att sådan sak var på ärkebiskopens vägnar i Rom tillförenne främjad». »Men», heter det vidare, »konungen ville icke, att förbenämnda sak skulle i Rom främjas eller ändas. Då bød han ärkebiskopen, att sådan sak skulle ske här i riket, lovandes, att honom skulle ske fyllest för hans skada och orätt i allehanda måtto. Åt vilket ärkebiskopen lät sig nöja». Som synes, äro uppgifterna diametralt motsatta. Men man kan med Gottfrid Carlsson fastslå, att ett meningsutbyte ägt rum mellan Kristian II och Gustaf Trolle, varvid den senare fått giva efter för konungens vilja. Vad har då vållat replikskiftet? Uppsalakanikernas version av ordbytet torde giva lösningen. Relationens mening är visserligen på denna punkt ganska oklar (se ovan) och har tolkats

olika av olika forskare, men fast står, att dispyten gällt själva rättegångsförfarandet. Att en intressemötsättning i sak legat bakom denna formdiskussion är självklart. När man nu vet, att just kättarprocessformen till sina konsekvenser måste bli förmanlig nog för konungen men avgjort till Trolles nackdel, ligger konklusionen nära till hands. Meningsutbytet har rört sig om frågan: kättarprocess eller icke?

Vi hava sett, att det blev Kristian som drev sin vilja igenom. Detta innebar, att själva rättsgrunden rycktes undan ärkebiskopens skadeståndsanspråk. Trolle kunde efter beslutet om kättarprocessen icke längre framställa några rättsligen grundade *krav* på ekonomisk gottgörelse, då en lekmannakättares förverkade egendom ju enligt lag hemföll till den världsliga maktens representant. Möjligheten att erhålla det begärda skadeståndet blev — förutsatt fällande dom — helt och hållet beroende av kunglig nåd. Med full rätt har ärkebiskopens klagoskrift av Weibull karakteriserats som en supplik.

Beslutet att fullfölja aktionen mot Sturepartiet i kättarprocessens form drog med sig nya konsekvenser. Som tidigare framhållits, hade rättegången mot Sturepartiets män inletts inför konungen och riksrådet, varvid Gustaf Trolle framträtt som kärende. Kätteribrott betraktades däremot som förbrytelse mot *Gud* och föll alltså helt och hållet inom den *kyrkliga* jurisdiktionens område. Förhandlingarna kunde därför ej längre fortsättas inför *världslig* domstol utan måste hänskjutas till andligt forum, vilket även skedde. Och för det andra blev det nödvändigt att omforma anklagelseakterna i överensstämmelse med det ändrade rättegångsförfarandet. En av Josef Sandström utförd filologisk och textkritisk undersökning av sententian gör det sannolikt, att så även skett. Sandströms analys ger nämligen vid handen, att ärkebiskopens i kättardomsdokumentet införda anklagelseskrift — vilken, väl att märka, icke finnes bevarad i original — uppsatts efter tre olika förlagor, nämligen Trolles, Jacob Ulfssons och Västerås-biskopen Otto Svinhufvuds ursprungliga inlagor. Ett visst stöd erhåller denna teori i den omständigheten, att, enligt Kristians proklamation av den 9 november, de tre prelaterna vid rannsakingens början var för sig framlagt sina klagomål. Sententians klagoskrift med dess beskylldningar *även* för uppenbart kätteri har av allt att döma tillkommit först under ett senare skede i förhandlingarna. Enligt

vad här ovan utretts, har detta i så fall skett *efter* beslutet om kättarprocessförfarandet och alltså *efter* framkomsten av 1517 års brev.

Den andliga domstol, som den 8 november sammanträdde i Stockholms slott var sammansatt av ärkebiskopen, biskoparna Jens Anderssen i Odense, Hans Brask i Linköping och Otto Svinhufvud i Västerås, vidare ärkedjåknen i Strängnäs, den från Gustaf Vasas historia välbekante Laurentius Andreae, domprosten i Uppsala Jöran Turesson (Tre rosor) samt doktorerna Peder Galle och Erik Geting, den förre scolasticus, den senare officialis i Uppsala, m. fl. Gustaf Trolle och hans anhängare hade, ehuru av ekonomisk-politiska skäl motståndare till kättarprocessen, intet annat val än att avkunna en fällande dom. Icke så att förstå, som skulle domstolens ledamöter nödvändigtvis ha varit föremål för tvång eller tryck från konungens sida. Kristian har in i det sista vetat försäkra sig om ärkebiskopens och kyrkomännens medverkan genom att använda sin vanliga taktik — frikostiga löften. Under meningsutbytet med Trolle skall ju konungen enligt de tre Uppsalakanikernas relation hava förespeglat denne »att honom skulle ske fyllest för hans skada och orätt i allehanda måtto». I den givna situationen bestod ärkebiskopens enda utsikt till det åtrådda skadeståndet i hoppet, att Kristian, trogen sitt löfte, skulle utlämna de dömda kättarnas egendom. Under sådana omständigheter återstod endast att fälla den önskade domen. — Vill man hava bevis på frånvaron av yttre tvång på de andliga bisitarna, är det tillräckligt att taga del av den relation, som tre av dessa, Jöran Turesson, Peder Galle och Erik Geting, kort före konungavalet 1523 på befallning överlämnade till Gustaf Vasa. De tre kanikerna förneka helt enkelt, att någon kättarprocess ägt rum och hava till och med vågat påstå, att »icke utgick där någon dom eller sententia», trots att en av dem, domprosten Jöran Turesson, satt sitt sigill under kättardomsurkunden! Man kan tillfullo instämma i Ahnlunds omdöme, »att saken på något sätt varit tvetydig eller sjuk».

Trolle uppnådde emellertid sina syften endast på den punkt, där hans intressen sammanföll med konungens, d. v. s. vedergällningen mot Sturepartiet. Men i övrigt hade hans och rådspartiets politik resulterat i ett katastrofalt misslyckande. Uppsalaförfattningen av den 6 mars hade utplånats av arvrikesförklaringen, och medelst kättarprocessen hade strävandena att ekonomiskt

återupprätta kyrkans sjunkna maktställning korsats. Tre av unionspartiets ledare måste jämte Sturemännen böja huvudet under bödelssvärdet den minnesvärda och blodiga 8 november. Själv fick Trolle förgäves vänta på det utlovade skadeståndet, han utropades av Kristian II som blodbadets egentliga anstiftare, och slutligen fick ärkebiskopen finna sig i att vid tillsättandet av ståthållareposten i Sverige stå tillbaka för den obskyre uppkomlingen Didrik Slagheck.

Vad konungen angår, kunde hans ställning synas stark nog efter triumfen över både unionspartiet och Sturepartiet. Men när han i och med avlivandet av en mängd frälsemän och Stockholmsborgare trodde sig hava givit det sistnämnda nådestöten, räknade han fel. Ty Sturepartiet var ett nationellt folkparti, som väsentligen hämtade sin styrka hos den ännu långt ifrån kuvade svenska allmogen. För rådsaristokratiens del medförde Kristians maktusurpation ett bestämt avståndstagande från den dansk-nordiska unionstanken, ej minst bland kyrkans män. Ett talande och påtagligt bevis härpå är biskop Brasks bittert danskfientliga hållning under de följande årens befrielsekrig.